

ELS INICIS DE LA INDUSTRIALITZACIÓ A ALCOI¹

per RAFAEL ARACIL I MÀRIUS GARCIA BONAFÈ

La població d'Alcoi, segons els nostres càlculs, s'ha més que duplicat en el transcurs de menys de 50 anys, és a dir, passà de 1.313 veïns el 1736 a 2.693 veïns el 1784. Segons observem al quadre 1, la població té sempre una tendència creixent.

1. Hem utilitzat per a aquest treball diverses fonts documentals; tanmateix totes són padrons o censos oficials fets per l'Ajuntament per a diverses contribucions. Volem dir amb això que les xifres manejades es refereixen a contribuents, a veïns que pagaven la contribució, i, per tant, no són xifres absolutes pel que fa, sobretot, a la població tèxtil, que, com veurem, ocupava més gent que la constatada als censos. De tota manera, els percentatges calculats són ben vàlids, perquè permeten la possibilitat de comparació, d'evolució.

Hi ha, en general, dos tipus de fonts:

A):

1. *Libro del Repartimiento del Real Equivalente*, de 1730.
2. *Libro del Repartimiento de Equivalentes*, de 1764.
3. *Libro Cobratorio de la Real Contribución*, de 1790.
4. *Libro del Repartimiento original de la Derrama*, de 1792.

B):

1. *Resumen general que contiene las utilidades personales de los vecinos de la Villa de Alcoy, ganancias de sus tratos y averios y ventas de sus casas, artefactos, tierras y demás fincas*, de 1764.
2. *Libro Padrón de esta Villa en que se contienen los haveres de las Comunidades Secular y Regular, desde el año mil setecientos quarenta y quatro a esta parte; como igualmente los de todos los vecinos y terratenientes; industria, comercio; y demás vecinos sujetos a las Reales Contribuciones, según la actualidad de este año mil setecientos ochenta y quatro*.

Les fonts de l'apartat A) presenten més problemes d'interpretació; no hi és especificada la renda de cada contribuent, ni els atifells industrials que posseeixen. Sí que es pot deduir dels esmentats llibres l'ofici de cada veí, els pobres de la vila, els nobles, el clergat, els terratinents, els menors i els majors de 60 anys. Són, doncs, fonts imprescindibles per a l'estudi de l'estructura social i professional de la vila.

Pel contrari, les fonts esmentades en l'apartat B) són censos complets en els quals, a més de constatar-se els elements més amunt esmentats, s'expressen les rendes individuals tant rústiques i urbanes com industrials; així mateix, hi figura una detallada composició dels ingressos del clergat. Aquestes fonts, lamentablement, no les hem pogudes trobar tan sovint com hauriem desitjat. Ha estat utilitzada, també, part de la documentació de la Fàbrica de Draps, per tal d'aclarir alguns conceptes.

QUADRE 1²

1724	1.300	veïns
1736	1.313	»
1754	1.695	»
1764	2.319	»
1784	2.693	»

Dins el període 1735-1784, el màxim creixement correspon als anys que van des del 1754 al 1764. Entre les diverses causes d'aquest augment demogràfic, cal assenyalar l'increment enregistrat en la indústria tèxtil, l'avenç de la qual podem observar a través de l'evolució de la producció:

QUADRE 2³

Anys	Peces	Vares	Metres
1700	2.000	72.000	65.664
1728	2.200	79.200	72.230
1743	3.500	126.000	114.912
1748	3.700	133.200	121.479
1753	4.500	162.000	147.744
1760	5.400	194.400	177.293
1763	6.000	216.000	196.992

En segon lloc, cal no oblidar l'establiment d'una indústria paperera, que, iniciant-se el 1755, assoliria la seva màxima puixança entre el 1776 i el 1782, a jutjar per les escriptures d'establiment dels molins paperers. En 1784 constituïen la fàbrica de paper 28 empresaris i, pocs anys després, la Corporació funcionava amb reglament propi. Ja el 1764, el doctor Vicent Albors intentà d'importar d'Holanda un cilindre per a substituir el morter, segons consta en una carta de V. Albors a Gregori Mayans⁴ en la qual li diu: «Estoy montando una máquina llamada cilindro, la que espero ver operando antes de Navidad, con cuyo adelanto multiplicaré la cantidad de resmas y abarataré su precio,

2. Fonts: Per al 1724, el 1736 i el 1784 hem fet un recompte dels censos o padrons. Per al 1754, *Fábrica de Paños. Diferentes minutas de memoriales*. Per al 1764, l'esmentat *Resumen general...*, Arxiu Municipal, carpeta n.º 2 de Contribucions.

3. Fonts: Per a 1700 i 1728, *Fábrica de Paños. Reorganización del Archivo, informe presentat a la Junta del 18-XII-1828*; Per a les altres dates, *Fábrica de Paños. Diferentes minutas de memoriales 1743-1767*.

4. Carta citada per J. VILAPLANA GIBERT, *Biografías de tres alcoyanos ilustres*. Alcoi, 1896, p. 56.

y si consigo esto, tendrá nuestro Reino el honor de ser el primero que ha traído a España este nuevo descubrimiento. Me aseguran que en Francia, pudo descubrirse este adelanto, pero que no hay más que una fábrica de esta clase que la tiene el Rey como por regalía y grandeza». El 1777, el mes d'octubre, els fabricants de paper d'Alcoi formaren una Companyia, a causa de l'escassetesa, per a l'emmagatzematge de draps destinats a la fabricació de paper; trenta anys després, a primers de segle, més de la meitat de les tines del Regne radicaven a Alcoi.⁵

Quant a l'estructura professional de la població en el vast període estudiat, s'hi pot subratllar una notable i lògica diversificació dels oficis en el transcurs del temps i, així mateix, un augment dels ja existents, com veurem en analitzar més detalladament cada fase. Així, per exemple, en sorgir alguns oficis el 1764 que, amb relació al 1730, no havien estat observats (calderers i torners) i augmentar el nombre dels manyanys ja existents, podem pensar en l'inici d'una tímida indústria metallúrgica de caràcter molt artesanal, limitada a les necessitats de la indústria tèxtil i paperera. El mateix s'observa en l'ofici de paperer, que, sorgit el 1755, amb l'establiment del primer molí, el 1764 ja havia avançat un pas força considerable en l'estructura professional de la vila. Tota aquesta sèrie de professions arriben a l'apogeu el 1790, ensems que n'apareixen, encara, altres de noves, resultat del desenvolupament que travessa Alcoi. Aquestes consideracions, que de seguida ampliarem, ens permeten d'afirmar que Alcoi fonamenta les seves bases per a l'expansió industrial del segle XIX.⁶

Segons les estadístiques oficials, el 1730, l'agricultura ocupa més del doble de gent que la indústria tèxtil. Els contribuents inscrits amb ocupacions agrícoles arriben a les 494 persones: 333 jornalers i 161 llauradors; la indústria tèxtil ocupa oficialment 198 individus contribuents repartits de la forma següent:⁷ paraires (i fills), 101; teixidors

5. Citat per J. MOYA, *Libro de Oro de la Ciudad de Alcoy*, mecanografiat, Alcoi, s. d., volum II, folis 31 i 54.

6. Cal recordar que el primer moviment "luddita" documentat a Espanya tingué lloc a Alcoi pel març de 1821. Aquest moviment es va repetir pel juliol de 1823, data en què "participaron más de quinientos hombres armados..." i en la lluita hi va haver molts ferits, si bé la intervenció de tropes demanades a l'exterior impedí la destrucció de les màquines (Arxiu Municipal, *Borrador de la Correspondencia*, 29-VII-1823).

7. Hi ha força diferències entre les fonts oficials i les de la Fàbrica de Draps; per a sustentar-ho amb xifres, insistim-hi, vegem les estadístiques donades per la Reial Fàbrica, les quals inclouen persones no contribuents com xiquets i veïns d'altres pobles:

Anys	Mestres fabricants	Teixidors	Altres professions	Total
1728	247		497	744
1743	289	115	1.160	1.564
1746	301	115	1.248	1.664
1748	291	122	1.310	1.723
1760	431	172	1.312	1.915

i fills), 67; tintorers, 12; tonedors, 11; bataners, 7. En la resta de les professions que podríem considerar pertanyents a la indústria tèxtil, els sastres plantegen alguns dubtes. Caldria saber quina feina feien, puix que crida l'atenció que l'ofici en aquesta època compti amb 11 membres. Quina era la funció concreta del sastre? Es dedicava únicament a la confecció de vestits per a particulars? Feia algun treball complementari? El podem considerar o no un element de la indústria tèxtil?

Pel que es refereix a d'altres activitats de tipus industrial, és lògic de pensar, per l'escassa quantitat de manyans, dos, i de ferrers, sis, que la metallúrgia no havia superat, ni de bon tros, el nivell artesà.⁸ Pel que es refereix als ferrers, cal pensar que devien exercir l'ofici de manescal o veterinari, el qual veiem registrat com a «albéitar» per primera vegada el 1764.

No és estrany que en l'estructura professional d'aquest any apareguin 12 fusters, *mestres d'axxa*, que es dedicaven a la construcció de carros, elements de transport que emprava, a banda l'agricultura, la indústria tèxtil local, que per aquestes dates devia passar dels 80.000 metres de drap i fabricava des de catorzens fins a trenta-sisens; el transport de l'esmentada producció quedava assegurat pels 7 carreters de la vila. Però cal preguntar-se: aquests carreters, ¿tenien llurs carros en propietat o treballaven per compte d'algú? Tenien un o més carros cadascun d'ells?

Hi havia quatre carders a la vila, la missió dels quals era de fabricar cardes destinades a la indústria tèxtil, on la llana era treballada pels cardadors; en aquesta època no es fa esment en els documents oficials consultats (incloent-hi els de la Fàbrica de Draps) de cap cardador. Això s'explica, naturalment, pel fet que els qui cardaven la llana o bé tenien una altra professió (sovint agrícola), o bé eren dones i xiquets, o bé habitaven fora d'Alcoi. Tot el mateix cal dir dels filadors, que no apareixeran als censos de contribució fins els primers anys del segle XIX. La resta de l'estructura professional i social completa el quadre de la vila, però no assenyala cap característica gaire important:

Observem ben clarament com les xifres, que en podríem dir absolutes, de la Fàbrica de Draps són molt més elevades que les de l'Ajuntament. Segons aquelles, Alcoi tot vivia del tèxtil (Fonts: Per al 1728, J. MOYA: "Lo que fueron las pujantes manufacturas locales", *La Gaceta de Levante*, 23-IV-1929. Per a la resta, *Fàbrica de Paños. Diferentes minutas de memoriales, 1743-1767*).

8. La primera foneria que hem trobat a les estadístiques industrials fou instal·lada el 1830 i pertanyé al català Manlleu; "su cubilote funcionaba por medio de un malacate movido por caballerías, la fundición del hierro no era de calidad por la poca presión para inyectar aire en el cubilote" (*Guía general de Alcoy*, Estudios Gala, Alacant, 1947, p. 59). Poc després, Antoni Boronat Payà instal·là una altra foneria el 1843; i, el 1860, Alexandre Donnay, un francès, muntà la tercera.

QUADRE 3°

<i>Professions</i>			
Advocats	2	Hostalers	3
Apotecaris	1	Manobres	7
Carnissers	1	Metges	2
Cerers	7	Moliners (de farina)	6
Cirurgians	5	Regidors	7
Escrivans	4	Sabaters	3
Espardenyers	4	Tenders	2
Forners	6		
<i>Naturalesa i nombre dels terratinents forasters</i>			
Albaida	1	Ibi	3
Alacant	2	Morent	1
Almansa	1	Muro	1
Cocentaina	1	Onil	3
Carlet	1	Penàguila	2
La Font d'En Carròs	1	València	1

A més, cal comptar amb 22 nobles i 77 pobres de solemnitat enregistrats.

Es pot dir que, el 1730, Alcoi és una vila oficialment agrícola on la indústria tèxtil manté relacions d'igualtat amb el sector primari que el proveeix de la mà d'obra i els aliments necessaris. Entre els anys que van del 1730 al 1764 es crearen els elements que van constituir la industrialització alcoiana. L'augment de la producció va exigir, cada vegada més, la supeditació de la població al sector tèxtil. Com hem dit abans, el màxim creixement de població i producció se situa en el període 1754-1764; cal que digam que una de les bases d'expansió, i fins i tot de continuïtat, del tèxtil alcoià ha estat la sobreexplotació de la mà d'obra, a més d'haver evitat la competència especialitzant-se en aquell gènere no fabricat en altres parts de la Península. Vegem, doncs, el que diu un document de la Fàbrica de Draps, redactat per alguns mestres fabricants el 30 de desembre de 1755, sobre aquell assumpte:

Hacen en Alcoi otras suertes de paños más finos que los que hasta aqui se han expresado [alludits en l'informe com «de tercera y de segunda suerte»]; aunque son pocos los que los pueden fabricar, asi porque para esto es preciso que sean fabricantes

9. *Libro del Repartimiento del Real Equivalente, 1730*, Arxiu Municipal, carpeta n.º 6 de Contribuciones.

de esmerada abilitat; que concorra en ells la circumstància de tenir fonsos i caudal suficient per poder costar-los; com perquè no tenen tan complets tots els pertrechos que se necessiten per a este fin... [...].

Es tan apropiat la villa de Alcoi per a la fabrica de paños que segun tots los intel·ligents contestan parece que la naturalesa la crió per a este fin. Pues viendo su situación entre dos rios se experimenta claramente [...]; a que se agrega el ser sus naturales tan aplicados, codiciosos y miserables, que su principal alimento se reduce a Arroz y Carne de macho, y como este genero es tan abundante en aquel Pais, y barato, con poco que gane un oficial tiene para mantener su casa y familia. Y este es el unico motivo porque pueden dar sus Generos mucho mas baratos que los extranjeros; [...].¹⁰

El 1764 Alcoi arribà ja als 2.319 veïns, dels quals la població activa total arribà a 1.938 contribuents, distribuïda de la forma següent al sector agrícola:

QUADRE 4¹¹

Pobl. Activa total	Pobl. Agrícola	Llauradors i llauradors forans	Jornalers, criats, rastelladors i pastors
1.938	742 (37,4 %)	276 (37,1 %)	466 (62,8 %)

Cal remarcar l'elevat nombre de jornalers, criats de llaurança, etc., que representen gairebé els dos terços de la població agrícola. Quant als llauradors, cal distingir l'existència de diverses formes d'explotació de les terres; en efecte, existeixen els arrendataris, els mitgers i els tercistes.¹² Aquestes formes de treball eren controlades, en termes generals, per seixanta-cinc terratinents forasters.¹³ Que potser no hi havia

10. "Utilidades que se persiguen al Común del Reino en mantener y fomentar la Real Fabrica de Paños de Alcoi; y perjuicios que esta hace a las Naciones estrangeras", *Fábrica de Paños: Acuerdos de la fábrica desde 1751 a 1772 inclusive. Libro 7*.

11. *Libro del Repartimiento de Equivalentes*, de 1764, Arxiu Municipal, carpeta n.º 2 de Contribucions. I també, *Resumen General...*, de 1764, citat al començament del treball.

12. Nombre dels tres tipus de llauradors existents: llauradors arrendataris, 31; llauradors mitgers, 48 (que disposaven de la meitat de la renda de la terra); llauradors tercistes, 48 (que rebien un terç de la renda de la terra).

13. La naturalesa i el nombre dels terratinents forasters el 1764 era: Abanilla, 1; Alacant, 4; Agres, 1; Alcoleja, 1; Albaida, 1; Algemesí, 2; Benifallim, 1; Billeneta, 1; Bocairent, 1; Castalla, 1; Cocentaina, 6; La Font d'En Carròs, 1; Gorga, 1; Ibi, 4; Margarida, 1; Múrcia, 1; Muro, 1; Novelda, 1; Ondara, 1; Onil, 5; Ontinyent, 7; Orà, 1; Penàguila, 2; El Ràfol, 2; Setla, 1; València, 13; Xàtiva, 1; Xixona, 2.

terratinents alcoians? Naturalment que sí, però el terratinent de la vila és de suposar que vivia a la seva masia i, encara que així no fos, que la devia treballar o controlar, constituint-hi així l'explotació directa de la terra mitjançant el treball personal, familiar i de peons assalariats. Per açò degué ésser classificat, als informes de la contribució, com a llaurador. Pel contrari, el propietari forà, en lliurar les seves terres en arrendament o en qualsevol altra forma d'explotació, podria ésser considerat com a absentista.

Recordem que el 1730 hi havia 18 terratinents forans; els 47 nous propietaris del 1764 han adquirit llurs terres en aquest període de temps precisament quan Alcoi passa a ésser una vila industrial, com veurem de seguida. Aquest augment de propietaris forasters, en aquests anys decisius, planteja una hipòtesi interessant. En efecte, la venda de terres per part dels propietaris locals degué posar a llur disposició un volum de capital susceptible d'ésser invertit en la indústria.¹⁴ Per a explicar satisfactòriament aquest fenomen calen unes investigacions prèvies i molt laborioses, entre les quals són imprescindibles: dates de venda de la terra, capital percebut per açò, nom dels venedors, dimensió i renda de les propietats. Aquestes prospeccions haurien d'ésser efectuades seguint la petja dels cognoms, a través dels anys indicats, als arxius notariais i als diferents llibres de contribució.

Pel que fa a la indústria, observem que el 54,6% de la població activa contribuent hi pertany; tant per cent que permet d'afirmar que Alcoi ha deixat enrera l'etapa agrícola. Aquest període, doncs, pot ésser considerat fonamental per a la comprensió de l'estructura econòmica d'Alcoi. Ben mirat, el futur ja no durà grans novetats.¹⁵

Dintre la població industrial, el 86 % depèn de la indústria tèxtil:

QUADRE 5

Pobl. activa total	Població industrial	Població de la indústria tèxtil
1.938	1.083 (54,6 %)	934 (86 %)

14. S'ha vist també un fenomen semblant en la indústria del calçat d'Elda. Efectivament, Josep Bernabé ha observat que, en el pas de l'artesanat a la manufactura, la gran majoria dels industrials eren propietaris de terres i havien efectuat vendes a individus dels pobles que rodejaven la vila. D'altra banda, la usura i el préstec amb hipoteca del capital agrari acumulat a Monòver i a Novelda fou un fet molt freqüent.

15. Fins i tot el 31 de gener de 1753 ja s'havia fundat una societat dita "*Cuerpo amistoso de caudales o Compañía*" que pretenia de millorar la importació de llanes i la producció tèxtil. Els seus components, mestres adinerats de la Fàbrica de Draps, eren: Josep, Maties i Gregori Torregrosa, Pasqual, Joaquim, Francesc i Vicent Albers, Pasqual Irlés, Vicent Jordà, Guillem Gosàlbez, Vicent Joan Payà i Pasqual Berenguer (*Fàbrica de Paños. Diferentes minutas de memoriales 1743-1767*). (Aquest és un intent del capital comercial local per emancipar-se del Gremi.)

Aquest increment de la població tèxtil va acompanyat d'una mecanització, la qual, naturalment, no es detindrà. Observem a continuació els artefactes del tèxtil:

QUADRE 6¹⁶

Anys	Batans-Piles	Tints-Calderes-Tines	Bancs de		Telers
			tondre	Premses	
1743	11 amb 34	17 amb 11 i 42	32	10	158
1748	10 amb 36	16 amb 12 i 60	36	10	166
1753	11 amb 46	16 amb 12 i 60	36	12	181
1760	11 amb 42	18 amb 18 i 60	36	15	214
1773	12 amb 49	— 14 i 72	50	14	237

El quadre mostra ben bé el grau creixent de mecanització del poble paral·lel, lògicament, a la producció. En la indústria tèxtil, el repartiment professional s'hi distribueix així:

QUADRE 7

Pobl. industrial tèxtil	Paraires i fills	Teixidors i fills	Tonedors, bataners, tintorers i fills
934	564 (60,3 %)	266 (28,4 %)	104 (11,3 %)

Continuem observant l'absència de cardadors, però només vint anys després el cens del 1784 constata ja 246 obrers d'aquest ofici, cosa que pareix indicar que la feina de cardar la llana ja va fent-se dintre el poble, i això no s'esdevé encara amb la filatura.

La resta de l'estructura professional s'ha diversificat en gran mesura, com era d'esperar en una etapa de desenvolupament industrial; en primer lloc cal assenyalar, al registre de contribucions de la indústria paperera 1 mestre paperer i 13 oficials (és clar que en aquest moment només hi ha dos molins paperers a la ciutat).

Els oficis examinats el 1730 continuen tots en vigor, però amb un augment considerable aquest any 1764:

16. *Fàbrica de Paños. Diferentes...* I, per al 1773, Arxiu Municipal, carpeta n.º 38, expedient 744.

QUADRE 8

<i>Professions</i>			
Administradors reials	4	Fusters	16
Advocats	4	Manyans	2
Albarders	2	Manescals	2
Aluders	1	Metges	3
Apotecaris	3	Manobres	22
Argenters	1	Moliners (de farina)	12
Calderers	1	Regidors	4
Carnissers	3	Sabaters, espardenyers	27
Carreters	30	Saboners	2
Cerers	5	Sastres	29
Cirurgians	9	Taverners, hostalers	5
Cordoners	1	Tenders	5
Corredors	1	Teulers	13
Ecrivans	9	Terrissaires	1
Escrivents	3	Torners	2
Ferrers	8	Tractants de llenços	13
Forners	8		

Sorgeixen una sèrie d'oficis dependents de les necessitats de la indústria local que no sobrepassen, ni de bon tros, el nivell d'artesans. Notem l'augment dels carreters, ofici estretament vinculat al desenvolupament de la indústria tèxtil que necessitava majors mitjans de transport, ja que els gairebé 200.000 metres de drap havien d'ésser enviats a fora en carros i a lloms de mules. La falta de precisió a les fonts documentals no permet encara de profunditzar en les categories econòmiques d'aquests oficis ni tampoc en llurs funcions concretes. Quant a les professions liberals i als oficis de l'administració, l'únic remarcable és l'augment quantitatiu observat.

Per al 1790 no tenim una xifra de població absoluta que siga vàlida, però per a donar una idea del volum de la vila podem utilitzar la que Cavanilles ens dona per al 1787: més d'11.000 habitants.¹⁷

La població activa d'Alcoi en aquestes dates, segons els nostres càlculs en recomptar els llibres de contribució, aplegava als 2.249 contribuents; el 30 % d'aquesta població vivia de l'agricultura, que, amb relació a 1764, continua descendint. Continuen representant els jornalers (incloent-hi pastors i rastelladors) la major proporció del sector agrícola amb un 71,5%:

17. A. J. CAVANILLES, *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, 2.ª ed., Saragossa, 1958, vol. II, p. 246.

QUADRE 9¹⁸

Població activa total	Població agrícola	Jornalers, pastors, rastelladors
2.249	653 (30 %)	467 (71,5 %)

Aquestes xifres confirmen el que hem observat per al 1764, o siga que l'agricultura representa una força cada vegada menor en la societat alcoiana; el nombre de terratinents d'origen foraster amb prou feines ha variat, tan sols un més amb relació al recompte anterior. Tanmateix, cal observar al sector primari el descuit en què es troben les feines agrícoles en raó de la dependència creixent dels ingressos familiars agrícoles al sector tèxtil. Efectivament, l'extensió del *putting out* a la segona meitat de segle ha fet que les famílies camperoles alcoianes trobessin una font d'ingressos quelcom considerable treballant per a la Reial Fàbrica i haguessin lligat llur subsistència a les variacions de la indústria tèxtil.¹⁹

El sector industrial acull el 53,5 % de la població activa, la qual cosa, al primer cop d'ull, sembla indicar el manteniment del percentatge; malgrat açò, no és així, puix que en xifres absolutes ha estat un augment oficial de 121 persones. Naturalment, aquest augment absolut no es tradueix en percentatge pel major creixement de la població activa. L'increment d'aquesta població industrial s'explica per la consolidació de la indústria paperera, que ocupa 107 veïns contribuents; és precisament en aquestes dates quan l'esmentada indústria experimenta el seu gran creixement. S'hi pot afegir que l'augment de la resta de la població activa ha vingut a parar als serveis, ja que la tèxtil no experimenta cap creixement. Observem, en efecte, com la població tèxtil manté amb penes i treballs el seu nombre de contribuents amb relació al 1764:

QUADRE 10

Anys	Població activa total	Població industrial	Població industrial tèxtil
1764 . . .	1.983	1.083 (54,6 %)	934 (86 %)
1790 . . .	2.249	1.204 (53,5 %)	943 (78,3 %)

18. *Libro Cobratorio de la Real Contribución, de 1790, i Libro del Repartimiento original de la Derrama de 1792*, Arxiu Municipal, carpetes n.º 3 i n.º 4, respectivament.

19. El mateix afirma Cavanilles per a Penàguila: "Los de Penàguila han descuidado por muchos años la agricultura, y apenas hubiera podido subsistir sin las fábricas de Alcoy, que han dado ocupación y subsistencia a gran parte del pueblo". Veure A. J. Cavanilles, *Op. cit.*, p. 253.

No obstant això, representa, amb el 78,3%, la major part de la població industrial.²⁰ És lògic que, en xifres absolutes, augmente en tan pocs obrers; l'explicació d'aquest fenomen radica en la situació de crisi per la qual travessa l'esmentada indústria,²¹ tal com es desprèn d'un fulllet manuscrit del 1796. Vegem, doncs, el que s'hi afirma:

[...] Las fábricas de Grazelema en las Serranias de Ronda, Arzobispado de Sevilla, que hasta aquí no habían fabricado otros paños que catorcenos, dieciseisenos y dieciochenos..., en el próximo año de 95 han fabricado paños azules dieciochenos que se han preferido en Sevilla a algunos treintenos de Alcoy, siendo el color más brillante que los azules de Alcoy. [...].

Las Reales Fábricas de Alcoy,²² que son de mucho globo, tomaron buen crédito, eran paños firmes, y haze pocos años llegaron a una altura de concepto que desterraron la introducción de algunos paños extranjeros; pero aunque en Alcoy saben fabricar, ha entrado la demasiada codicia y los mercaderes inteligentes han conocido la decadencia y *buelto a introducir los paños extranjeros que se habían desterrado*, [...].

No ignoran los fabricantes de Alcoy la decadencia que ay y la maliciosa fabricación de algunos, pero se creen que mientras ay vestuarios que hazer para los Reales Ejercitos (que estos se hazen buenos, pagados a buenos precios) no pueden tener decadencia sus fábricas;²³ esto es a mi parecer tener una benda en los ojos; [...].

En Alcoi ay mucho fabricante y *la mayor parte sin fondos*, porque *faltando manos para hilar y cardar*, teniendo precisión de

20. Per aquestes dates Alcoi ja posseeix les característiques típiques d'una ciutat industrial. En efecte, amb relació a la distribució de la propietat (rústica i urbana) hem observat forts desequilibris, com és, per exemple, que el 71 % dels propietaris agrícoles només tienen el 22 % del valor de les terres i, en la propietat urbana, el 9 % dels amos té el 35 % dels habitatges. D'altra banda, la poca participació en la propietat dels distints oficis de la indústria tèxtil i paperera fa suposar una classe obrera amb, fonamentalment, un sol recurs econòmic: la seva força de treball. (Hem analitzat aquests aspectes amb més detall en la comunicació, presentada al Primer Congrés d'Història del País Valencià, *El Padró de 1784: una aproximació a l'estructura social d'Alcoi*.)

21. Vilar ha detectat, per a la indústria cotonera catalana, la crisi de finals del XVIII. (Cf., *supra* P. Vilar, *La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí*.)

22. El títol de Reial, el donà Carles IV el 8 de juny de 1800, però alguns documents de la Fàbrica de Draps ens permeten de deduir que ja Felip V, el 1731, el concedí per primera vegada juntament amb algunes franquícies i exempcions.

23. Des de molts anys abans les fàbriques alcoianes treballaven per a l'exèrcit; ja un memorial del 2 d'agost de 1760 ens diu els diferents cossos reials als quals subministraven vestuari: "Regimiento de Caballeria de la Reina, Algarbe, Bramante, Alcántara, Granada y Santiago, Regimiento de Caballeria de Dragones de Batavia, Regimientos de Barcelona, Calatrava, Ordenes y Lusitania, Monteros del Rey, Carabineros Reales, Alabarderos y Guardias de Corps, Milicias de España, Cocheros de la Real Casa, y paños de Librea para los Grandes de España". (*Fábrica de Paños. Diferentes minutas de memoriales 1743-1767*).

tolerar infidelidades porque si no se sufren no les trabajarán, y ay siempre quien apetezca y aun solicite los operarios; [...]; se empieza mandando hilar delgado para que el hilo, que debia servir de 18/no, sirva para 24/no, y el 24/no para 30/no [...]; para que a este paño no se le pueda poner obstaculo, se pone de Fábrica Libre sin señales ni quenta, y de este modo los veedores no pueden, aun siendo justificadisimo, remediar lo que de esto dimana [...], y solo la experiencia de los efectos hazen dezir paño de Alcoy no lo queremos.²⁴

El text parla clar, però podem enumerar fonamentalment alguns factors sobre aquesta decadència: la falta de fons econòmic, la qual no permetria ni la renovació de l'utillatge ni l'ampliació de les empreses existents; l'escassetesa de mà d'obra, que es traduiria en un augment de jornals; la pèrdua de mercats per la competència de les restants fàbriques de la Península. Devant aquests problemes s'aplega al recurs d'adulterar la fabricació, cosa que, ensems, aguditza el mal estat de la indústria tèxtil. A més de tot açò, caldria afegir-hi la competència de la indústria paperera, perquè molts molins batans foren convertits en paperers; els últims anys de segle els fabricants més responsables del tèxtil demanaren que es prohibís aquesta conversió de batans en molins paperers.

Però, dintre i tot d'aquest panorama que descriu l'autor de l'informe abans citat, no hem d'oblidar el pes econòmic de la indústria tèxtil aquests darrers anys de segle. Vegem la distribució dels oficis tèxtils el 1790, segons les fonts oficials dels llibres de contribució:

QUADRE 11

Població tèxtil	Paraires	Cardadors	Teixidors	Tonedors, bataners i tintorers
943	363 (38,4 %)	321 (34 %)	174 (18,4 %)	85 (9 %)

En primer lloc hem d'assenyalar el gran nombre de cardadors, sorgits ja en massa en el padró del 1784, que representen el 34 % de la població especialitzada tèxtil. La segona dada a tenir en compte és el descens quantitatiu de la resta dels oficis, la major sagnia dels quals registren els teixidors. Cal pensar que hi ha hagut un transvasament dels diversos

24. *Noticia del Estado en que se hallan las fábricas de paños de las potencias extranjeras respectiva al comercio que de ellos hazen con Nuestra España; qual ha sido el motivo de decadencia de ellas y de no apetezerlos los comerciantes ni los consumidores de nuestra Península.* s/d. [1796] (Arxiu Municipal, carpeta n.º 4 de Contribució). El subratllat del text és nostre.

oficis vers els cardadors; segurament, els mestres de cada ofici s'han mantingut, però els oficials i, sobretot, els aprenents han canviat d'ofici.

Pel que respecta a les altres professions, llur marxa continua ascendent, el mateix que l'administració i les professions liberals, com podem veure en la relació següent d'aquest any 1790:

QUADRE 12

<i>Oficis</i>			
Albarders	2	Hostalers	5
Algepersers	1	Manobres	18
Ametllers	1	Manters	3
Argenters	2	Moliners de farina	7
Boters	1	Panaders	9
Canemers	5	Passamaners	2
CanTERS	1	Pedrapiquers	1
Carreters	23	Sabaters	17
Cerers	9	Saboners	2
Comerciants	19	Sastres	36
Espardenyers	7	Tallistes	1
Formaires	1	Teulers	5
Forners	7	Vinaters	1
Fusters	30	Xocolaters	5
Gerrers	2		
<i>Professions liberals i administració</i>			
Advocats	10	Manescals	2
Agutzils majors	1	Mestres d'escola	1
Apotecaris	4	Metges	4
Cirurgians	5	Sagristans	1
Escrivans	4	Sagnadors	9
Guardes	2	Vigilants nocturns	1

Hem de fer notar la curiosa aparició d'un *formaire*, encarregat de fabricar els motlles necessaris per a les fàbriques de paper; aquest ofici ja no serà constatat a la *Matrícula de Població d'Alcoi del 1835*, data en que ja pertany al Gremi de Fusters.

CONCLUSIONS I PERSPECTIVES

Putting-out i regió econòmica

L'anàlisi de la industrialització alcoiana suscita una sèrie de problemes històrico-econòmics que poden servir per a establir algunes hipòtesis de treball unides al procés general de la industrialització, que creuem interessant de subratllar.

Es necessari estudiar el *putting-out* i aclarir les relacions econòmiques entre Alcoi — centre industrial — i la comarca agrícola que el rodeja.²⁵

Hem delimitat, en aquest sentit, una possible regió econòmica (Alcoi i el seu hinterland) que podria servir de model per a la creació d'altres regions industrials o que van iniciar el camí de la industrialització en el País Valencià, l'estudi de les quals posaria de manifest les causes determinants de les diferències entre regions endarrerides i regions avançades.²⁶

S'ha tingut en compte per a la realització d'aquesta regió econòmica la penetració del *putting-out system* en la mateixa, com a element fonamental de la seva formació. En la regió delimitada²⁷ la producció i la població es distribueixen de la forma següent:

QUADRE 13

Productes	Alcoi		Regió restant		Total
	Producció	% total	Producció	% total	
Blat (cafissos) . . .	10.000	46,2	21.610	53,5	31.610
Altres grans (id.) . .	4.700	34,9	13.464	64,9	18.164
Vi (cànters) . . .	60.000	15,7	380.000	84,1	440.000
Oli (arroves) . . .	2.000	3,5	56.700	96,4	58.700
Fruïtes, hortalisses i llegums (id.) . .	16.000	4,5	348.690	95,3	364.690
Seda (lliures) . . .	—	—	6.310	100	6.310

25. Creiem que l'escola històrica polaca és la que utilitza la noció de regió econòmica en un sentit més precís per a l'historiador. (Referent a això veure les interessants suggerències d'Helena MADUROWICZ i Antoni PODRAZA, *En Petite Pologne: Essai de régionalisation*, "Annales, E.S.C.", 1963, n.º 2, pp. 318-328; Celina BOBINSKA, *Echanges interregionaux et marché intérieur*, "Annales, E.S.C.", 1963, n.º 2; i endemés, Hiitao OTSUKA, *The Market Structure of Rural Industry in the Early Stages of the Development of Modern Capitalism*, "Second International Conference of Economic History" (Aix-en-Provence, 1962), París, 1965, pp. 457-472; J. P. HOSSEL, *Les Petites Villes Textiles du Haut-Beaujolais. De la tradition manufacturière à l'économie moderne*, "Revue de Géographie de Lyon", XLVI, n.º 1 (1971), pp. 123-198.

26. Referent a aquest problema són de màxim interès les orientacions de Witold KULA, "Secteurs arriérés dans l'économie du capitalisme naissant", *Studi Storici*, I, n.º 3 (1959-1960), pp. 569-585.

27. Hem construït dos mapes, inclosos al final del treball, en el primer dels quals exposem la densitat de població i en el segon, la zona de *putting-out* i la producció agrícola. Les dades reunides, tant en els quadres com en els mapes, han estat extretes d'A. J. CAVANILLES, *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, València, 1972 (Facsimil de la primera edició, Madrid 1795-1797, 2 vols.). Hom inclou en el mapa els noms dels pobles tal com els escriu Cavanilles. (Li agraïm a Josep M.ª Bernabé la seva col·laboració en la confecció dels mapes.)

Població

Zones	Nombre de veïns	% del total
Alcoi	3.000	34,3
Regió restant	5.675	65,2
Total	8.675	100

Més d'un terç de la població de tota la regió habita a Alcoi; en termes generals la densitat de població disminueix a mesura que es debilita la influència de la indústria alcoiana i es passa a zones exclusivament agrícoles (vegeu el mapa de densitats); les altes densitats se situen, en efecte, a Alcoi i el seu nucli nord, on resideix la major part de la manufactura dispersa.²⁸

La producció agrícola és pobra, conseqüència lògica d'una altitud mitja elevada i d'una topografia molt fraccionada que dificulta els cultius, el transport dels productes i, en general, totes les labors agrícoles; aquesta topografia accentuarà els obstacles quan en temps posteriors sigui necessària la mecanització del camp. Dins de la producció agrícola observem com en el municipi alcoià es conrea més del 46% del blat i quasi el 35% de la resta dels grans; la producció vinícola és escassa (15,7%), carestia que és més exagerada encara en el conreu de l'oli: a Alcoi es produeix, només, quelcom més del 3% de la collita total, precisament quan aquest producte era vital per al funcionament de la indústria alcoiana. Veiem, doncs, com Alcoi — ciutat i nucli industrial — havia de dependre, en gran manera, de l'aportació agrícola de la regió delimitada, aportació que, ben aviat, serà també insuficient.

Aquesta regió podem dividir-la en tres comarques, cadascuna de les quals inclou els pobles següents:

Primera Comarca: Alfafara, Agres, L'Alcudieta, Alqueria d'Aznar, Alcosser de Planes, Benamer, Beniarrés, Gaianes, Muro, Setla i Turballos.

Segona Comarca: Almudaina, Benillup, Balones, Benimassot, Benialfaquí, Benimarfull, Catamarruch, Fageca, Famorca, Gorga, L'Orxa, Margarida, Millena, Planes, Quatretondeta i Tollos.

28. Hem inclòs Ibi en el segon mapa, perquè part dels veïns d'Ibi cardaven i filaven per a les fàbriques alcoianes encara que, segons es desprèn de les descripcions de Canaïlles, treballaven també per a Bocarent. En rigor, doncs, Ibi podria formar part d'una altra regió econòmica que, situada a l'oest d'Alcoi, inclogués així mateix a Bocarent, la Foia de Castalla, Banyeres, etc.

Tercera Comarca: Ares del Bosch, Alcoleja, Benasau, Beniafer, Benifallim, Benilloba i Penàguila.

La producció agrícola i la població de cadascuna d'aquestes comarques es distribueix així:

QUADRE 14

Producció						
Productes	Comarques					
	Primera		Segona		Tercera	
	Produc.	% total	Produc.	% total	Produc.	% total
Blat	5.750	26,5	1.750	8,0	4.110	19,0
Altres grans. . .	5.399	40,0	1.460	10,8	1.905	14,1
Vi	103.000	27,1	162.000	42,6	55.100	14,4
Oli.	13.000	22,9	36.200	63,8	5.500	9,7
Fruïtes, hortalisses i llegums . . .	256.490	73,5	62.400	17,9	13.800	3,9
Seda	2.350	37,2	2.500	39,6	1.460	23,1

Població		
Comarques	Nombre de veïns	% del total
Primera	3.374	38,8
Segona	1.281	14,7
Tercera	1.020	11,7

La segona comarca destaca per l'absolut predomini, en relació a les altres, en la producció d'oli i vi; la resta de les produccions agrícoles, menys la de seda, són sempre inferiors a les de les restants comarques. Aquesta segona comarca — que no està vinculada a Alcoi pel *putting-out system* — no solament proveirà de vi i oli al nucli industrial, sinó que en el transcurs del segle XIX, especialment en els períodes més decisius, serà la reserva de mà d'obra pròxima i a baix preu per a la indústria tèxtil i paperera, realitzant-se així el procés típic de tot desenvolupament capitalista: la conversió de mà d'obra camperola en proletariat industrial.

Les altres dues comarques tenen, entre elles, característiques semblants i, sobretot, un aspecte comú: ambdues constitueixen, quasi per complet, la indústria domèstica o manufactura dispersa, però amb un

apreciable predomini de la primera zona. En relació a la producció agrícola les dues es complementen, encara que la primera comarca produeix les tres quartes parts de les fruites, hortalisses i llegums, principalment a les hortes del Comtat de Cocentaina. La primera d'elles és la més rica de les tres i, com a conseqüència, la més poblada; en ella es localitzen (a Muro i Cocentaina) els pocs telers de la regió independents del nucli alcoià.

Aquestes dues comarques, primera i tercera — que extreuen un considerable benefici líquid de la indústria domèstica — no van evolucionar cap a la creació d'una indústria rural pròpia (tèxtil, naturalment) com, per exemple, va ocórrer als entorns d'Andrychow en la Petita Polònia. Efectivament, allí, segons els treballs de Kulczykowski,²⁹ la debilitat de la burgesia polaca local circumscrita a Andrychow forçà les classes camperoles a organitzar la producció i distribució de mercaderies; al contrari, a l'Europa occidental l'evolució del *putting-out system* es realitzà amb notables variants respecte al model polac.³⁰ En la zona alcoiana no va passar, doncs, el que als voltants d'Andrychow, tenint més semblances amb la indústria domèstica occidental. No obstant, ho podem considerar, també, com una variant del model europeu ja que mentre a Europa occidental gran part dels telers es trobaven disseminats pel camp on es teixia, a la regió d'Alcoi això no va passar. Tota la documentació trobada ens indica que el sistema alcoià es distingeix perquè en ell *única-ment es cardava i filava la llana sense arribar a teixir-la*; la llana, una vegada filada, era tornada al fabricant el qual encomanava el teixit i les restants operacions de la tela, fins al total acabament del producte, que es realitzava sempre en la mateixa ciutat d'Alcoi. Així doncs, l'obrer rural en cap moment passà la frontera del filat, que impossibilità la creació d'una indústria rural pròpia. Aquest fet creiem que es produí, entre d'altres raons: 1) perquè el preu d'un teler era bastant més elevat

29. Vegi's *Industrie paysanne et formation du marché national*, a "Annales, E.S.C.", 1969, n.º 1, pp. 61-69.

30. El mode de producció denominat *putting-out* o indústria domèstica, ha rebut poca atenció dels historiadors malgrat la importància que tingué a tota Europa, sobretot, en la producció tèxtil aquesta importància, naturalment, no va ser la mateixa a tots els països ni, dintre d'aquests, a totes les zones, i tampoc adoptà les mateixes característiques; mentre Anglaterra fou el seu gran exponent, a França i Alemanya occidental no va experimentar una ampla extensió fins el segle XVIII. D. S. LANDES assenyala, a *The Unbound Prometheus* (Cambridge, 1969), les principals característiques d'aquest tipus d'indústria i, el mateix autor, en la seva introducció al llibre *Estudios sobre el nacimiento y desarrollo del capitalismo* (Madrid, 1971), defineix el *putting-out* com un sistema de producció la finalitat del qual consistia en l'aprofitament de la mà d'obra rural en la producció de béns industrials, en el qual els propietaris distribuïen entre ells (treballadors de la terra) les matèries primes i les eines necessàries per a que poguessin elaborar els diversos béns (pp. 21-22); aquesta és precisament la diferència amb el sistema polac (Pot ser útil la consulta del treball de J. D. CHAMBERS, *The Rural Domestic Industries during the period of transition to the factory system with special references to the Midland counties of England*, a "Second International Conference of Economic History", pp. 429-455). Quant a Espanya no coneixem cap estudi sobre el tema.

que el d'un torn de filar (ja fos de roda o de mà) o d'una eina de cardar i estava per damunt de les possibilitats econòmiques del camperol de la zona; 2) perquè la burgesia local alcoiana, agrupada a l'entorn de la Fàbrica de Draps, dominava totalment la distribució de les matèries primes i la producció de les manufactures tèxtils (aquestes són ja produïdes, des de la segona meitat del segle XVIII, per als exèrcits reials i exportades a l'Amèrica espanyola).

Doncs, el camperolat d'aquesta regió participava en la part més simple del procés productiu tèxtil, alhora que depenia, cada vegada més, dels ingressos que això li proporcionava, de manera que, descuidant el treball agrícola, es trobarà endinsat en la misèria quan un canvi tecnològic, fins i tot de caràcter local, en reduir mà d'obra, prescindixi del seu treball. Suprimit un dels seus principals mitjans de subsistència, reaccionarà marxant fins Alcoi i destruint les màquines. Això va ocórrer el 1821 i es repetí el 1823. Els esdeveniments de 1821 s'han d'enquadrar dins del primer tipus de «luddisme» assenyalat per Hobsbawm.³¹

Quant a l'evolució de la indústria alcoiana, aquests anys poden considerar-se com la transició del *putting-out system* al període de la manufactura centralitzada, que s'ha assenyalat com el pas del capital variable al capital constant, fenomen típic de tota evolució cap al capitalisme industrial que, en el cas d'Alcoi, es manifestarà amb la introducció i establiment de màquines mecàniques de cardar i filar importades d'Europa;³² uns anys més tard la indústria tèxtil de la regió es trobava ja totalment concentrada a Alcoi, havent desaparegut la manufactura dispersa.³³

L'anàlisi del mode de producció alcoià amb les seves peculiars característiques evidentment hauria d'incloure's dins del marc econòmic del País Valencià, però solament es poden indicar respecte a aquest punt algunes hipòtesis de treball, ja que la falta de monografies fa impossible qualsevol precisió. De tota manera, és evident que a finals del segle XVIII, a València, hi havien disseminats alguns illots industrials que podrien ser caracteritzats com a pertanyents a una indústria domèstica molt primitiva i, sobretot, molt pobra. Les fàbriques, que Cavanilles localitza a Morella, La Mata de Morella, Castellfort, Cinctorres, Catí, Xert, Vilafranca del Maestrat, Vistabella del Maestrat, Cortes d'Arenós, estan situades enmig d'una agricultura de baixos rendiments, sense mitjans per invertir, els fabricants de les quals es veuen obligats a sotmetre's

31. Vegi's «The Machine Breakers», a *Labouring Men*, Londres, 1968, pp. 5-22.

32. El primer contracte d'aquest tipus de màquines fou subscrit amb Pere Miramon, de Beasain, que era, segurament, l'importador (el contracte es troba al llibre n.º 27 de la Fàbrica de Draps d'Alcoi).

33. Segons P. MAÑOZ, el 1845 ja no queda cap poble, salvant Cocentaina, que cardí o fili per Alcoi (*Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846, vol. I, pp. 467-472).

als comerciants forasters; una sèrie de traves feudals (que no sofria Alcoi), una absoluta falta de sentit comercial — assenyalat per Cavanilles — feren naufragar el que hauria pogut ser l'inici d'una industrialització. A altres pobles — a la Vall de Cofrents, com Cofrents i Teresa de Cofrents — s'observen les mateixes característiques; però és a Enguera, centre d'una relativa indústria tèxtil, on la falta de capitalització és més exasperant i on els fabricants es veuen dominats pels prestadors usurers. El que hauria pogut ser una variant del cas alcoià (Cavanilles observa que les fàbriques d'Enguera, encara que inferiors a les d'Alcoi, eren importants pel seu alt rendiment) no arriba a prosperar. En resum, doncs, llevat les conegudes, però no estudiades, excepcions d'Ontinyent, Bocarent, Banyeres, el *putting-out system* valencià raquític i sense dinamisme (és clar, no parlem ara d'Alcoi), no evolucionà cap a formes centralitzades de producció econòmica; si això fos degut a que, com diu M. Dobb,³⁴ el *putting-out* no és en tots els casos una forma de transició cap al capitalisme industrial, o a que la falta d'un mercat nacional³⁵ — i ens referim al País Valencià — impossibilità la posterior evolució d'aquest sistema de producció, és una qüestió que pertany, de moment, al terreny de les hipòtesis.

Indústria i industrialització

Del procés industrialitzador que hem descrit en la primera part de l'article podem deduir-ne conseqüències interessants. En tots aquests tipus de processos és necessari distingir, tal com assenyala Pierre Leon, la *indústria* i la *industrialització*;³⁶ en aquest sentit, el simple establiment estàtic d'empreses es realitzà a Alcoi fins a mitjans del XVIII, i aquesta ampliació industrial no té grans repercussions en l'estructura social tra-

34. Vegi's *Papers on Capitalism, Development, Planning*, Londres, 1967, pp. 5-8 i 14-16 especialment. (Hi ha traducció castellana de Tecnos.)

35. Quant al desenvolupament de la indústria domèstica en relació amb la formació d'un mercat nacional, vegi's sobretot V. LENIN, *Le développement du capitalisme en Russie*, París, 1969, capítol II, pp. 179-194.

36. Vegi's P. LEON, *L'industrialisation en France en tant que facteur de croissance économique du début du XVIII siècle à nos jours* a "Première Conférence Internationale d'Histoire Economique" (Estocolm, 1960), París, 1960, pp. 163-197. Evidentment ambdós conceptes estan connectats amb la polèmica referent al creixement equilibrat o desequilibrat; una "mise au point" sobre aquest problema, amb importants hipòtesis de treball per a l'historiador, pot veure's en el llibre de R. M. HARTWELL, *The Industrial Revolution and Economic Growth* (en especial *The Industrial Revolution as an example of Balanced Growth*), Londres, 1971, pp. 185-200; potser pugui semblar exagerat tractar d'aplicar conceptes metodològics tan amplis, com els utilitzats per Nurkse o Hirschmann, als problemes de la industrialització alcoiana, encara que no estaria de més recordar ara que la regió econòmica d'Alcoi delimitada estava formada per 37 pobles amb quasi 50.000 habitants i que, en la mateixa època, la vall del Trent a Anglaterra, amb el seu centre a Nottingham, abarcava uns 60 pobles i uns 70.000 habitants. Evidentment l'evolució posterior d'ambdues regions va ésser molt diferent (J. D. CHAMBERS, *The Vale of Trent 1670-1800. A regional study of economic change*, "Economic History Review", Cambridge, s. d., suplement 3).

dicional: la ciutat segueix depenent, en gran mesura, del sector primari i no es dóna cap avanç tecnològic que representi una acceleració del procés econòmic. De tota manera, des del 1750 aproximadament, hi ha dos fets que canviaran aquestes característiques estàtiques: en primer lloc, l'aparició de la indústria paperera decidirà la diversificació industrial de la ciutat i competirà amb la tèxtil en l'aprofitament hidràulic³⁷ i, en segon lloc, la població activa d'Alcoi passa a dependre, a partir d'ara i d'una forma predominant, del sector secundari. El canvi és clar: Alcoi ha superat la seva etapa agrícola, l'estructura social és ja qualitativament diferent. La manufactura dispersa es troba en la seva màxima expansió i s'iniciarà la creació de companyies no solament d'emmagatzemar matèries primes, sino de comercialitzar millor els productes tèxtils i paperers.³⁸ Des d'aquest moment, seran possibles els avanços tecnològics que impulsin el creixement econòmic.³⁹

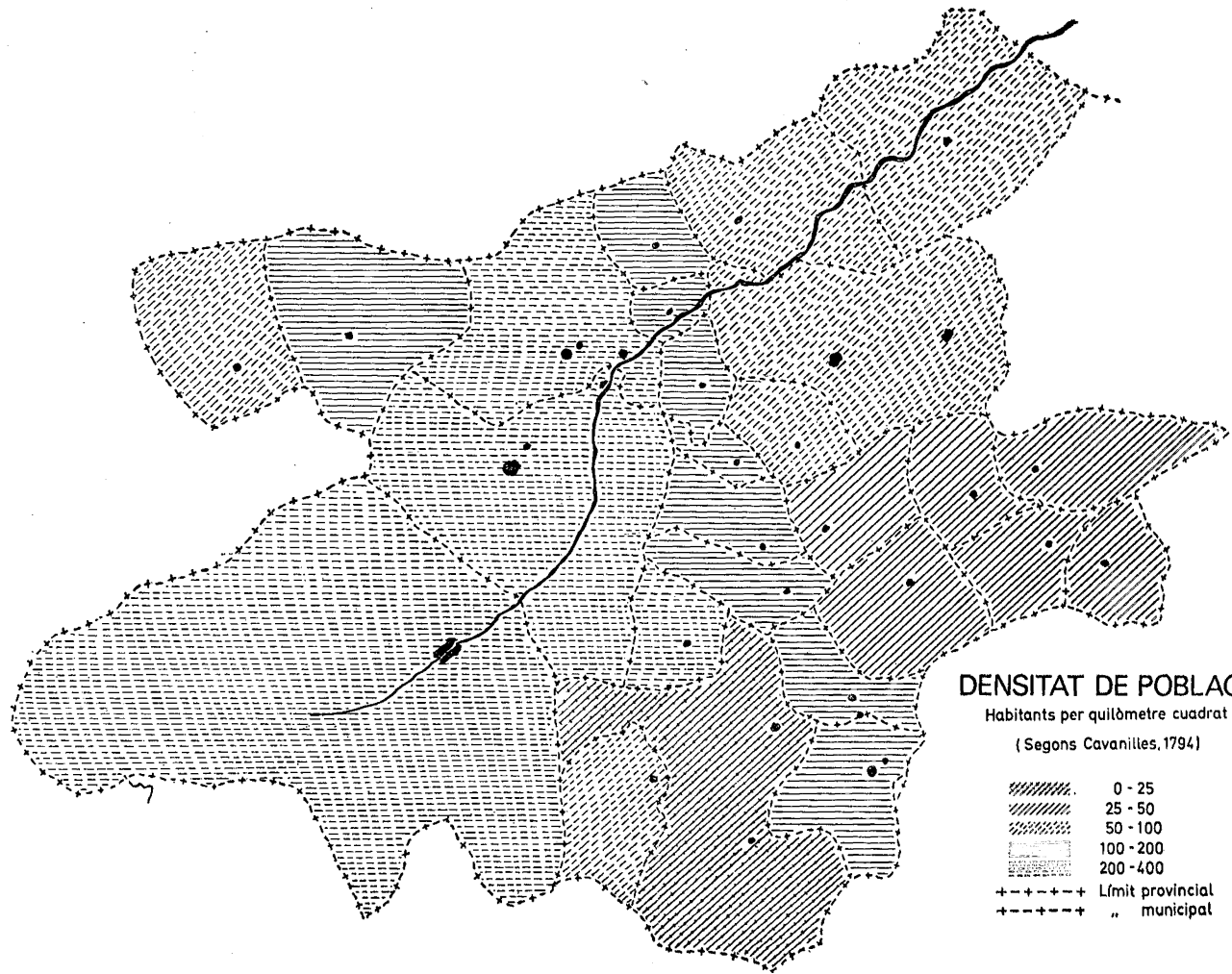
Després d'açò, i transcorregut el primer quart del segle XIX, s'iniciarà el procés de transformació de la manufactura dispersa en centralitzada, la qual constitueix la tercera etapa de l'evolució industrial.

Veiem, doncs, com els dos processos descrits — indústria i industrialització — estan perfectament delimitats durant el segle XVIII, i com es pot parlar ja d'industrialització des de la segona meitat del segle, el procés complet de la qual assolirà el seu màxim desenvolupament en començar els anys 60 del segle XIX. En resum, les tres etapes considerades son: a) fins 1750-1760 (indústria estàtica), b) 1750-1760 fins 1825-1835 (industrialització i fi del *putting-out*), c) des de 1835-1850 (manufactura centralitzada cap a la producció fabril).

37. Durant l'última època del segle XVIII no és estrany trobar documentació referent a plets per a l'aprofitament d'aigües entre els empresaris tèxtils i paperers. Aquests plets, que fins i tot arribaven a prolongar-se diversos anys, impediren el funcionament d'alguns molins paperers per prou temps; en conseqüència, alguns fabricants de paper installaren els seus molins fora d'Alcoi, i aquest és l'origen de la indústria paperera a Banyeres o a L'Alqueria, on, a l'ensem, es beneficiaven d'una mà d'obra més barata.

38. El 1810, Guillem Gosàlbez, Josep Gosàlbez d'Abad, Rafael Gosàlbez i Nicolau Reig, es varen unir en companyia, amb un capital de 400.000 rals, amb la fi d'instalar un magatzem de paper a Cadis i Buenos Aires.

39. En efecte, la indústria paperera tractarà d'augmentar la producció, obstaculitzada per la carestia de fonts d'energia, amb la importació del *cilindre* o *pila holandesa* que permetia duplicar la producció per tina sense la instal·lació de noves fàbriques; la indústria tèxtil mecanitzarà poc després, com s'ha dit, el cardat i filat de la llana, que li estalviaria molta mà d'obra. (A començaments de segle es fabricaven les 14.000 peces de drap i el *putting-out* comprenia unes 5.000 persones.)

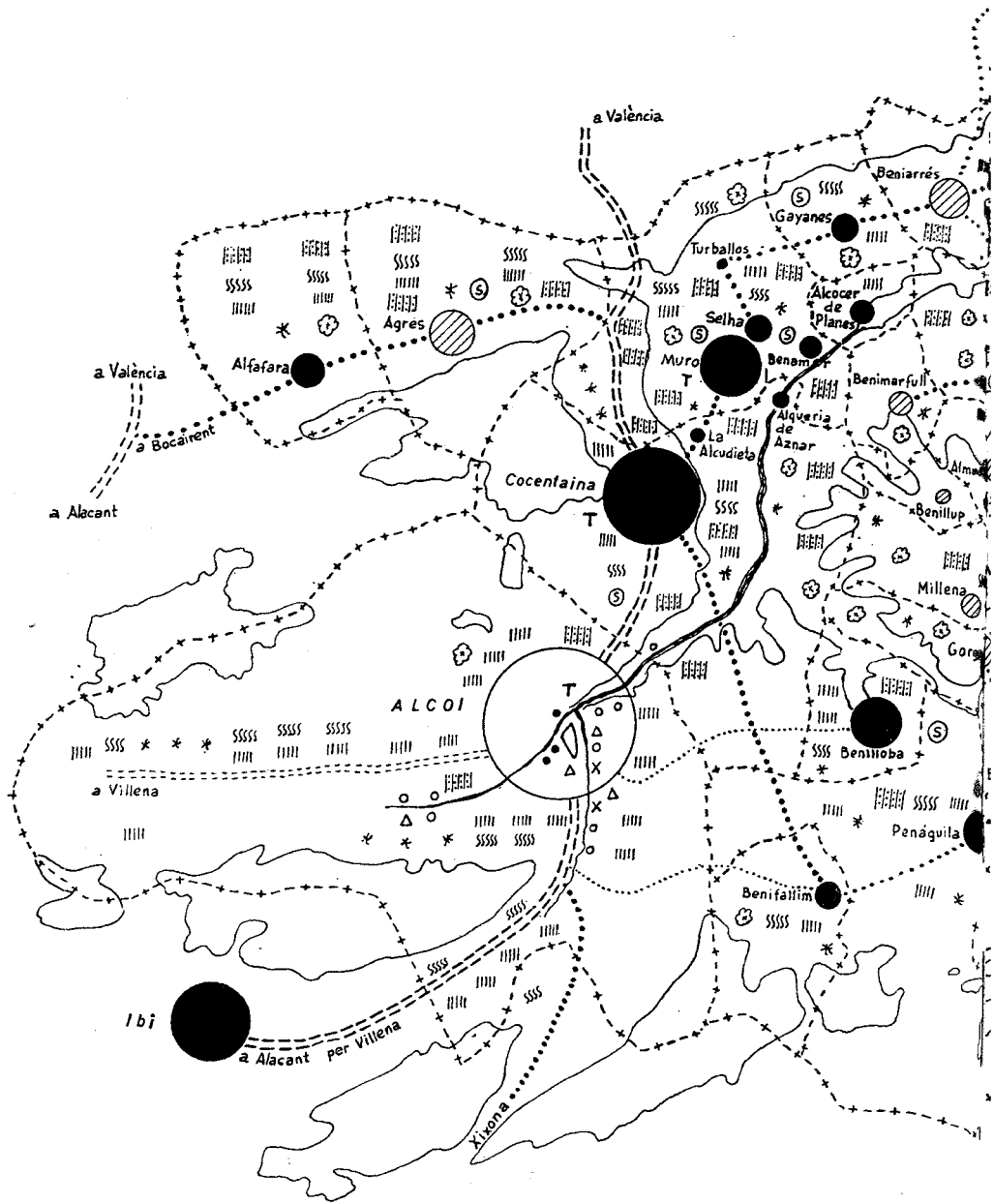

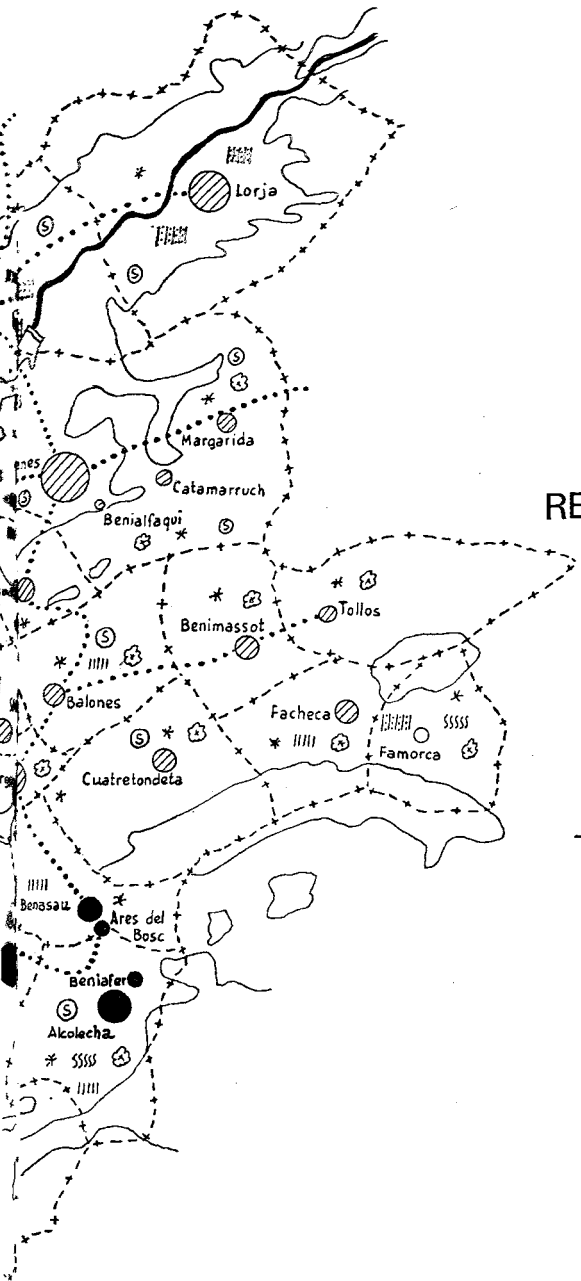
DENSITAT DE POBLACIÓ

Habitants per quilòmetre quadrat

(Segons Cavanilles, 1794)

- 0 - 25
- 25 - 50
- 50 - 100
- 100 - 200
- 200 - 400
- Límit provincial
- „ municipal

REGIÓ ECONÒMICA D'ALCOI

(Segons Cavanilles, 1794)

- Cercles = $\frac{\sqrt{P}}{3}$ ● Treballen per Alcoi
 ○ No " " " "
- ==== Carretera reial
 Camí de ferradura
 ===== Carretera
 (segons mapa militar de 1812)
 Camí de ferradura
 (segons mapa militar de 1812)
- X Farina (cada signe 4 fàbriques)
 ○ Paper (idem)
 ▲ Batan (idem)
 ● Tints (idem)
 T Teixits propis (idem)
 ||||| Blat (cada signe 500 cafisos)
 SSSSS Altres grans (idem)
 ☼ ☼ Oli (cada signe 2000 arroves)
 ✕ ✕ Vi (cada signe 10.000 canters)
 ||||| Llegums, hortalisses i fruits
 (cada signe 10.000 arroves)
 (S) Seda (cada signe 500 lliures)
- +--+ Limit provincial
 +--+ " municipal